

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ірина КОЛЕСНИК

докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), ikolesnyk2002@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

Глобальна історія як квест для українських істориків

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.143>

УДК: 930.303.446

Анотація. **Мета дослідження** – аналіз глобальної історії як нової моделі наукового пізнання та окреслення в її межах перспектив створення сучасного українського метанаративу. **Методологія** – принципи та методи історії понять, за допомогою якої визначаються терміни й поняття, пов'язані з глобальною історією. Текст поданий у вигляді низки завдань теоретичного та емпіричного характеру, котрі постають перед українським істориком при написанні національного метанаративу нового покоління. **Наукова новизна.** Глобальна історія розглядається як концепт та історична ідеологія сучасного глобалізованого світу. Проаналізовано також типи глобальної історії: транснаціональна, перехресна історія, соціальна теологія. Інтелектуальним фреймом для написання національного нарративу слугує перехресна історія, що орієнтована на мережі, міграції, процеси взаємодії, зв'язки між соціальними групами, народами, країнами, культурами. Запропоновано погляд на українське минуле в контексті християнської глобалізації; другої хвилі ранньомодерної глобалізації (XVI–XVII ст.), «українського XIX століття», що характеризується за допомогою поняття «імперський меридіан», як альтернативи «нової імперської історії»; «довгого XX століття» (з 1870 по 2010 рр.); епохи глобалізації, котру визначають як «високу сучасність» або добу «швидкої глобалізації». **Висновки.** Покрокове вирішення цих завдань – це виклик, справжній квест для українських істориків, який водночас є засобом поширення та популяризації глобальної історії у сучасних дослідницьких та освітніх практиках.

Ключові слова: глобальна історія, транснаціональна історія, перехресна історія, заплутана історія, соціальна теологія, українська історія, культурний трансфер, «загальна криза XVII століття», «імперський меридіан», відсталість, «довге XX століття», епоха глобалізації.

Почнемо з двох ключових понять: «квест» і «глобальна історія». Термін «квест» (англ. «quest») означає «виклик, пошук, пригоду». Це й комп'ютерні ігри, що складаються з кількох рівнів складності та потребують окрім винахідливості і кмітливості певних інтелектуальних зусиль учасників при розв'язанні складних завдань. У моєму розумінні, квест – це виклик, завдання, дорожня карта наукового дослідження. «Глобальна історія» – один із найновіших та найперспективніших напрямів у сучасній соціогуманітаристиці. Ми живемо у глобалізованому світі, ознаками

якого є фінансовий капітал, що не знає кордонів, туризм, трудова еміграція, міжнародні освітні програми, пандемія, котра торкнулася всіх континентів, країн, практично кожного з нас. Інтерес до глобальної історії постійно підживлює наша реальність – економіка, медійна сфера, професійна діяльність, відпочинок, цифрові комунікації. Як наслідок, виникають мережі наукових центрів, дослідницьких структур і програм щодо вивчення цього феномену. Провідними осередками постановки та розробки проблем глобальної історії стали країни англосаксонського ареалу, США, Великобританія, Австралія, європейські держави з розгалуженою університетською мережею, як-от Німеччина, Франція, а також Іспанія, Болгарія й ін. І тут виникає низка питань: що таке глобальна історія, яка ситуація з глобальною історією в Україні, чи можливе створення українського метанаративу та локальних наративів у рамках глобальної історії?

Мій особистий інтерес до глобальної історії був пов'язаний з організацією регулярного методологічного семінару в Інституті історії України НАН України на тему «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики» (Київ, 19 жовтня 2017 р.). У першому наблизенні тема здавалася складною, украй заплутаною: величезний обсяг літератури, діаметральна розбіжність думок, підходів, багато споріднених термінів, котрі часто підміняли один одного. При подальшому аналізі стало зрозуміло, глобальна історія – це не синонім понять «глобалізація», «історія глобалізації», адже вона має свій предмет, методи, типи і статус. Характер дебатів навколо глобальної історії, перегляд літератури доводив, що найбільш зручним засобом її дослідження на сьогодні слугує історія понять. Аналіз походження, еволюції, семантичних зв'язків численних споріднених понять дає можливість розкрити зміст «глобальної історії» та визначити її місце у великому лінгвістичному сімействі. Робота над цією тематикою тривала понад три роки й була для мене справжнім квестом. Як результат, уперше в українській історіографії з'явилася монографія¹. Отже, щоб прояснити, що являє собою глобальна історія та як її можна інтерпретувати на матеріалах українського минулого, уяві історика треба пройти кілька рівнів. Спробувати зробити десять кроків.

Крок перший: термін. Виник у США в 1990-х рр., у сфері юриспруденції, бізнесу та громадських рухів. Від початку навколо терміна тривала гостра дискусія на сторінках престижних журналів², у виданнях, підручниках, окремих дослідженнях. Важливим результатом таких дебатів стала поява великого лінгвістичного сімейства, до складу котрого ввійшли як узвичаєні («всесвітня», «універсальна», «світова», «загальна» історії), так і терміни нещодавнього походження («транснаціональна», «перехресна», «зв'язана», «велика», «нова компаративна» історії, культурний трансфер тощо)³. Незважаючи на розмаїття їх трактовок, усі вони буди зорієнтовані на глобальну історію, котра й виступала поняттям-референтом у родині споріднених термінів.

Водночас на рубежі ХХ–ХХІ ст. ставлення серед істориків було неоднозначним: одні беззастережно приймали термін, інші – рішуче його відкидали, треті – проявляли скепсис. У ході дискусій дослідники намагалися визначити предмет, методи глобальної історії, взаємозв'язок її з іншими природничими та гуманітарними дисциплінами. Безперечно, з одного боку, вона приваблювала своїм інноваційним шармом, з іншого – генерований нею великий інформаційний масив унеможлилював

¹ Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. – К, 2019. – 348 с.

² Див, напр.: AHR Conversation: On Transnational History // *American Historical Review*. – 2006. – 111.

³ Bentley J.H. The Task of World History // *The Oxford Handbook of World History* [Електронний ресурс]: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199235810.001.0001/oxfordhb-9780199235810-e-1>

будь-який консенсус, породжував плутанину, розбіжність думок. Традиційно глобальну історію ототожнювали з історією людства, або вважали таким собі «перепрочитанням» усесвітньої/світової історії. Деякі автори ідентифікували її як новітній напрям (Дж.Бентлі, П.Меннінг, П.О'Браєн), хтось уважав методом (С.Беккерт) чи окремою дисципліною. Із 1990-х рр. обсяги літератури з проблем глобальної історії зростали в геометричній прогресії, що також значно ускладнювало визначення її як інтелектуального феномену. Проте варто брати до уваги не стільки масштаби процесів, скільки вектори дослідження. Сьогодні, на думку шведського історика Р.Торстендаля, глобальну історію не слід сприймати як історію людства, на практиці вона представлена двома типами, як-от транснаціональна та перехресна історія («histoire croisée»)⁴. На відміну від традиційних типів історієписання, зіпєртих на принцип лінійності і хронології, глобальна історія долає територіальні й політичні кордони, виходить за межі національних держав. Отже відповідний концепт має полісемантичний характер, його семантика та походження створюють широке поле для інтерпретацій. На мій погляд, у широкому розумінні – це соціальний конструкт, історична ідеологія світу, що глобалізується, котра виникла наприкінці ХХ ст. й суттєво відрізняється від попередніх історіографічних канонів і традицій (позитивізму, марксизму, постмодернізму, мультикультуралізму та інших «-змів»).

У вузькому розумінні глобальна історія постає як тип сучасного історієписання – транснаціональна та перехресна історія. До цих двох типів історичного письма, про які говорив Р.Торстендаль, доцільно додати соціальну теологію, що розкриває теологічні смисли буття й історії людської спільноти.

Крок другий: історична ідеологія. Глобальна історія як ідеологія сучасного глобалізованого світу суттєво відрізняється від таких усталених канонів і парадигм історичного письма, як гегельянство, перший і другий позитивізм, методологізм, марксизм, постмодернізм. Як ідеологія доби глобалізації вона має свої характеристики і принципи.

По-перше, глобальна історія спрямована проти супертеорій та історіософських схем. Вона не визнає універсальних історичних законів, лінійного розуміння історії. На рубежі ХХ–ХХІ ст. історики заговорили про недостатність тотальних хронологій, лінійного сприйняття минулого: «Глобальна історія не передбачає наявності ясної теорії історичного розвитку, вільного наративу; вона взагалі відмовляється від останнього як складової спадку західного імперіалізму»⁵. Критика узагальнюючих теорій та законів в історії є засобом актуалізує альтернативного підходу – ідеї «горизонтальної історії, котра розкриває логіку історії у множині», як безліч «колоніалізмів, модернізацій, індустріальних революцій»⁶. Ідея множинності історії представлена концепцією «численних модерностей» («multiple modernities») американсько-ізраїльського соціолога Ш.Айзенштадта⁷. Ідея численних модерностей (сучасностей) передбачає, що «найкращий спосіб зрозуміти сучасний світ, пояснити історію сучасності – це розглядати її як історію безперервного створення та відтворення численних культурних програм». Це означає, що історичний, політичний і культурний проект множинності сучасностей Ш.Айзенштадта руйнує «зверхню концепцію “західної цивілізації”» як взірцевої для всього світу. Словом, глобальна

⁴ *Тоштендаль Р.* Професіоналізм істориків становиться глобальним? // *Историческое познание и историографическая ситуация на рубеже ХХ–ХХІ вв.* – Москва, 2012. – С.100–101.

⁵ *Иггерс Г., Ван Э.* (при участии С.Мукерджи). *Глобальная история современной историографии* / Пер. с англ. О.Воробьевой, науч. ред. М.Кукарцева. – Москва, 2012. – С.425.

⁶ *Ионов И.Н.* *Глобальная история как форма конструирования и репрезентации прошлого.* – Челябинск, 2011. – С.38.

⁷ *Eisenstad S.N.* Multiple Modernities // *Daedalus.* – 2000. – Vol.129. – №1. – P.1–29.

історія як ідеологія нового типу передбачає створення цілком нового світу у множині. Сучасна глобальна історія сплітається з безліччю історій (Д.Чакрабарті). Проте це не означає, що історики ігнорують історичні теорії, адже існують теорії середнього рівня. Тож у зоні критики опинилися лише універсальні супертеорії історії.

По-друге, ознакою глобальної історії як ідеології виступає криза європоцентризму як домінуючої форми сучасного історієписання. Це означає відмову від нав'язування «іншим» європейського типу історичного письма та визнання рівнозначності всіх його різновидів, як-от китайське, ісламське, індійське, африканське й т. д. Завдяки постколоніальній критиці всі типи історичного письма нині вважаються самодостатніми, самоцінними, а їх використання – запобіжник рецидивів неокolonіалізму у глобальній історії. Типовим прикладом європоцентризму, констатує Д.Чакрабарті, стало укладання глосаріїв, котрі адаптували європейські терміни й концепти до місцевого вжитку. Особливо вони поширені в азійському письмі та регіональних дослідженнях як наслідок «колоніального панування»⁸. Сучасні історики, котрі шукають альтернативу європоцентричним підходам, орієнтуються на «поворот до глобального», що означає «як фрагментацію, так й інтеграцію на різних рівнях – локальному, регіональному, національному, континентальному, півкульному, океанічному та глобальному»⁹.

У рамках європоцентризму ідея політичної, економічної, культурної, технологічної вищості Європи корелюється з поняттями «історичні/неісторичні народи», «повні/неповні нації», «відсталість»¹⁰. Показово, якщо раніше «відсталість» сприймалась як «недорозвинутість», то в дискурсі антиколоніальних студій, мультикультуралізму означає «інакшість» і ставить під сумнів ідею прогресу. Відбувається переосмислення концепту «відсталість» із перспективи багатоваріантності в історії, що руйнує авторитет західної моделі розвитку як історичної норми та взірця, засвідчує кризу європоцентризму. Усе це дозволяє вписувати ідею відсталості до набору інструментарію нової глобальної історії¹¹.

Отже, констатуємо, у світлі сучасної глобальної історії такі риси української мившини, як дискретність державного життя, перервність в історії еліт, прозорість культурних кордонів, поліетнічність, котрі традиційно сприймалися як її вади, ознаки відсталості, «неповноти», тепер можуть перетворитися на переваги. Як «молода» нація український народ відкритий до нового, тобто має схильність, спираючись на національні традиції, користуючись попереднім досвідом інших етносів і країн, прискорити темпи свого розвитку, вивести його на якісно новий рівень¹². Той шлях, який інші проходили століттями, Україна завдяки притаманним їй особливостям може здолати за історично короткий проміжок часу (В.Липинський).

По-третє, глобальна історія як ідеологія передбачає скептичне ставлення до культу національної держави, котре радикально урівнює у просторі світової історії всі народи, етноси і країни, у тому числі «народи без історії». Упродовж XIX–XX ст. культ національної держави домінував у науковій програмі європоцентризму та мав агресивний вплив на історичну свідомість «бездержавних» народів у самій Європі.

⁸ *Chakrabarty D.* Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference. – Princeton, N.J., 2000.

⁹ *Jerry H.* The Task of World History // *The Oxford Handbook of World History* [Електронний ресурс]: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199235810.001.0001/oxfordhb-9780199235810-e-1>

¹⁰ У російській історіографії «вікова російська відсталість» сприймається як «нормальність», «нормалізація», «норма в історії» (див.: *Каменский А.* К проблеме «вековой русской отсталости» // *Quaestio Rossica.* – 2018. – Vol.6. – №1. – P.185–206).

¹¹ *Колесник І.І.* Феномен відсталості з перспективи глобальної історії // *Український історичний журнал.* – 2020. – №5. – С.164–176.

¹² *Todorova M.* *Imagining the Balkans.* – New York., 1997.

Саме вони прагнули «підтягнути» своє минуле до європейського взірця, тобто конструювати локальні наративи в націєцентричному ключі. При тому націоналізм в історіографії не є винаходом європейських істориків. Як зазначає П.О'Браєн, упродовж двох тисяч років уже існували традиції ствердження «духовної, моральної й культурної вишості єгипетської, елліністичної, візантійської, ісламської, конфуціанської, індійської, африканської та інших цивілізацій»¹³. Однак ситуація в ХІХ ст. була особлива: зосередженість офіційної науки на національній історії, історії держави, та на державних архівах засвідчувала формування «нового націоналізму», сутність якого становила саме західна ідея «верховенства держави-нації»¹⁴. Невипадково ранкеанський тип науки цілком уписувався в рамки ідеології євроцентризму, проголошуючи національну державу джерелом розвитку західного світу.

Щоправда, після «холодної війни» націоналістична історіографія почала втрачати свої позиції в Європі (за винятком країн східної частини континенту) та у Східній Азії¹⁵. Під впливом антиколоніальної критики («орієнталізм» Е.Саїда, «subaltern studies»), кризи марксизму, експансії ісламу ставлення до націєцентричної історії змінювалося. Проект «subaltern studies» передбачав «субалтернізацію» історичного мислення й письма, тобто вихід за межі націоналістичної історіографії, відмову від «держави» як універсальної та єдиної основної одиниці історичного аналізу: «В Індії спадщина ініціативи “субалтерн стадіс” означала визнання необхідності вийти за межі таких універсальних пояснювальних структур, як національна держава. Було визнано, що націоналістичні історії розвивались як антиколоніальні історії»¹⁶. Основним предметом «subaltern studies» стає історія пригноблених, залежних або малозахисених груп, як-от етнічні, релігійні, сексуальні меншини, раби, діти, жінки тощо.

Радикальні зміни у суспільній свідомості та академічній сфері зумовили інше ставлення до націоналізму й теорій націоналізму як феномену євроцентризму. Ідеться про перегляд жорстких дефініцій, уніфікацію поняття «нація», а також визначення самоцінності різних культур та певних соціальних груп. Примітно, що в американській історіографії під сумнівом опинилося саме поняття «нації»: державні програми (стандарти, 1995 р.) із національної та всесвітньої історії у США, як зазначають Г.Іггерс і Е.Ван, відмовилися від його уніфікованого розуміння, наголошуючи на розмаїтті культур та ролі жінок і меншин в історії, що створює можливості глобальних міжкультурних досліджень¹⁷.

Зважаючи на актуальну наукову ситуацію в націй країні, можна констатувати, що центральним пунктом націоналістичної програми українства залишається ідея незалежної держави, котра пройшла шлях від шляхетського автономізму, буржуазного федералізму, демократичного самостійництва, квазідержавності радянських часів до суверенної країни. Націоналістична історіографія потрібна нинішнім українським елітам, адже вона слугує засобом підтримки національного й політичного престижу держави у глобалізованому світі. Безперечно, українська націоналістична історіографія відчуває сучасні виклики та прагне змін: подати історично обґрунтовану просторово-територіальну експозицію вітчизняного минулого, орієнтовану на збалансований опис відносин України з сусідніми країнами, народами, культурами.

¹³ O'Brien P. Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history // Journal of Global History. – 2006. – №1. – P.32.

¹⁴ Иггерс Г., Ван Э. Глобальная история современной историографии. – С.29, 34.

¹⁵ Там же. – С.411.

¹⁶ Там же. – С.413.

¹⁷ Там же. – С.412.

По-четверте, для ідеології глобальної історії характерна відмова від есенціалістського підходу. Якщо зовсім недавно такі поняття, як «формація», «клас», «цивілізація», «нація» сприймалися наче історична даність, певні сутності, то зараз стосовно перших двох концептів це нікому не приходить на думку. Як бачимо, в американських університетах відмовляються від однозначного визначення поняття «нація». Ситуація з «цивілізацією» виглядає складніше. Сам цей термін виник у добу Просвітництва й від початку тяжів до універсального та глобального. У нинішньому науковому середовищі думки розходяться. Більшість дослідників інтерпретують «цивілізацію» як конкретну реальність або аналітичну структуру високого рівня узагальнення у вигляді культурно-історичних типів, «великих культур», «локальних цивілізацій» тощо. Дехто піддає такі підходи сумніву. Так, один із лідерів руху глобальних істориків у США Дж.Бентлі наголошує на європоцентричному походженні поняття «цивілізація» і пропонує замінити його на конструкцію «складене суспільство» («complex society») та зробити «правомірною категорією для глобального історичного аналізу»¹⁸. Німецько-американський дослідник В.Шефер також відмовляється від есенціалістського розуміння «цивілізації» й уводить концепт «глобальної, технонаукової цивілізації», що не має визначеної території та єдиного центру, котрий і повинен витіснити «національну державу» як основну одиницю історичного аналізу¹⁹. Представник британської школи глобальних істориків П.О'Браєн узагалі вважає, що термін «цивілізація» штучний, сформований поколіннями європейських істориків-ерудитів. Він говорить про «сконструйовані цивілізації» («constructed civilization») і не пов'язує їх із певною реальністю. У його розумінні це «аморфні та плинні сутності», котрі називаються «цивілізаціями»²⁰. Отже констатуємо, що у середовищі сучасних інтелектуалів помітна тенденція щодо відмови від есенціалістського розуміння «цивілізації» як історичної реальності з локальними ознаками-характеристиками. Сьогодні «цивілізація» як одна із засадничих ідей-концептів європоцентризму сприймається радше аналітичною структурою чи то черговою одиницею глобального історичного аналізу.

По-п'яте, глобальна історія як нова історична ідеологія має таку опцію, як «емпіричний поворот», що, на думку німецького історика Ю.Остергаммеля, означає відхід від історіософських схем, супертеорій та історичних фантазій²¹. Нині в умовах конкурування численних методологічних підходів і моделей пізнання принциповим є поєднання сучасних методів, ідей, концепцій із національними історіографічними традиціями. «Емпіричний поворот» передбачає не відмову від теорій узагалі, а перехід дослідників до теорій «середнього рівня» («middle-range theory») ²². Сенс «емпіричного повороту» полягав у тому, що замість надмірної генералізації та узагальнення перевага надається історичному аналізу й емпіричні узагальнення перевіряються на практиці. Ідеал історичної теорії середнього рівня полягає в поєднанні узагальнення та професійного історичного аналізу. До розряду теорій середнього рівня відносять і теорію глобальної історії, «котра враховує як мотиви людської діяльності, так і

¹⁸ Бентлі Дж. Образы всемирной истории в научных исследованиях XX в. // Время мира. – Вып.1. – Новосибирск, 1998. – С.31–32.

¹⁹ Schäfer W. Global Civilization and Local Cultures: A Crude Look at the Whole // International Sociology. – 2001. – 16. – №3. – P.301–319.

²⁰ Ibid. – P.33.

²¹ Osterhammel J. Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich. – Göttingen, 2001. – S.176–178; Ионов И.Н. Глобальная история как форма конструирования и репрезентации прошлого. – С.37.

²² Термін 1947 р. запропонував Р.Мертон (див.: Чеснокова В. Роберт Мертон: Теория среднего уровня: Референтные группы [Електронний ресурс]: <http://polit.ru/article/2009/01/20/merton/>; Спигель Г.М. К теории среднего плана: историописание в веке постмодернизма // Одиссей: Человек в истории: 1995. – Москва, 1996. – С.214–219).

взаємодію природних та соціальних структур»²³. Однак глобальна історія сама використовує цілий спектр теорій середнього рівня: світ-системний аналіз (І.Валлерстайн, А.Франк), який, до речі, нині піддається критиці за надмірний детерміністський, економосентричний, редукціоністський характер²⁴; теорії модернізації, котрі, незважаючи на кризу марксизму, вижили і змінили форми репрезентації; принципи постколоніальної критики (орієнталізм Е.Саїда, мультикультуралізм/subaltern studies Д.Чакрабарті та ін.).

У цілому глобальна історія як ідеологія й новий напрям у науці XXI ст. має своїм методологічним підґрунтям інтернет-революцію, а філософською основою – планетарне мислення. Нині глобальна історія постає і як концепт, як ідеологія, як тип сучасного історієписання, що цілком природно вписується в методологічний фрейм постнекласичної науки.

Крок третій: глобальна історія як тип історієписання. У сучасних історіографічних практиках глобальна історія представлена такими (різно)видами, як транснаціональна історія, соціальна теологія, перехресна історія.

Транснаціональна історія. Термін «транснаціональна історія» поширився в 1990-х рр. у США. Найчастіше «транснаціональна» корелюється з поняттями «міжнародна», «глобальна», «усесвітня», «наднаціональна» історія. Нині спостерігається розширення термінологічного спектра «транснаціональної історії», до якого належать поняття «транснаціональний історичний аналіз» (В.Козол), «транснаціональні революції» (К.Бейлі), «транснаціоналізм», «транснаціональні дослідження» тощо. Про це свідчать гарячі дебати щодо предмету, методу, місця «транснаціональної історії» серед споріднених термінів, які розгорнулися на шпальтах «Американського історичного огляду» («American Historical Review», «АНР») у 2006 р.²⁵ Маємо констатувати, що на сьогодні «транснаціональна історія» розглядається більш методологічно, ніж емпірично. Примітно, що одні дослідники пов'язують причини виникнення терміна «транснаціональна історія» з кризою категорії «держава» як універсальної одиниці історичного аналізу, інші – з суттєвими соціальними змінами внаслідок нової хвилі глобалізації на рубежі ХХ–ХХІ ст. Невипадково термін «транснаціональна історія», на відміну від «глобальної історії», має більш динамічний характер, наче «створює відчуття руху, взаємопроникнення»²⁶. Ідеться також про два напрями у вивченні транснаціональної історії: англосаксонський та європейський²⁷. Найбільш переконливе визначення транснаціональної історії як форми глобальної історії знаходимо у представників англосаксонської школи глобальних істориків. Так, предмет глобальних історичних досліджень становить: 1) глобальна історія товарів (цукор, чай, кава, срібло, опіум, бавовна, шовк та ін.); 2) економічна діяльність (банківська справа, торгівля, промисловість, транспорт); 3) соціальні й міжособисті відносини; 4) загальні теми, як-от політика, військова справа, також наука; 5) глобальна біографія, котра містить вивчення життєвих світів людини (наприклад, біографії давньоримського раба та китайської наложниці доповнюють глобальну історію рабства й сексуальної експлуатації)²⁸. Показовими тут стали праці С.Мінтц

²³ *Ионов И.Н.* Историческая теория среднего уровня // Историки в поисках новых перспектив. – Москва, 2019. – С.107.

²⁴ Там же. – С.95. Див. також: *Чешков М.А.* Глобалистика: предмет, проблемы, перспективы // Общественные науки и современность. – 1998. – №2. – С.131.

²⁵ Див. докл.: *Колесник І.* Глобальна історія. Історія понять. – С.128–181.

²⁶ АНР Conversation: On Transnational History. – Р.1442.

²⁷ *Колесник І.* Глобальна історія. Історія понять. – С.141–154.

²⁸ Див.: *O'Brien P.* Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history. – P.36–38.

з історії цукру (1986 р.)²⁹, С.Беккерта (2014 р.) – з історії бавовни³⁰. На відміну від представників англосаксонської школи, Б. Юн Касалілля предмет транснаціональної історії пов'язує з вивченням традиційних зв'язків між регіонами, континентами, цивілізаціями, як-от «екологічна історія, історія рослин, тварин і мікроорганізмів»³¹. Отже транснаціональна історія орієнтована на потоки, масштабні процеси, великі структурні моделі, котрі не знають географічних, національних і культурних кордонів.

Соціальна теологія. У рамках «нової релігійної історії» сформувався такий напрям, як соціальна теологія (що має синоніми «політична теологія», «антропологічна релігійна філософія», «біблійна антропологія», «богословська антропологія», «теологічна антропологія», «християнська соціологія»). Вона виникла внаслідок нової хвилі глобалізації як прямий результат кризи політики державного атеїзму та підйому релігійності у світі³². Соціальна теологія, котра поєднує трансцендентні сили з людським фактором, є одним із типів глобальної історії, поряд із транснаціональною та перехресною.

Зазначимо, якщо у західноєвропейському та російському релігійно-громадському дискурсах побутує концепт «політична теологія», то у свідомості українців переважає поняття «соціальна теологія». Російські автори акцентують на політичному аспекті, говорять про політику на теологічному ґрунті, про християнське богослов'я як державну ідеологію: політична теологія створює «моделі соціально-політичної реальності, котра зіперта на ідею світоглядного пріоритету віри над розумом, тобто має відношення й до теології, і до політичної теорії»³³. Соціальна ж теологія в духовному світі українців свідомо власної соціальності. Вона виступає за примирення соціального й релігійного, духовного та суспільного як основи для розуміння теологічних смислів соціально-історичних процесів, їх корегування, удосконалення. Предметом соціальної теології є теологічні смисли соціальних зрушень: «Це теологія, яка, будучи свідомо власної соціальності, обирає своїм предметом теологічні смисли соціальних трансформацій, і таким чином здатна примирити соціальне та релігійне – і у собі, і у предметі свого дослідження»³⁴. Така різниця в підходах до розуміння, здавалося, близьких за змістом понять пояснюється низкою соціальних, політичних, духовних, ментальних, психологічних чинників.

Водночас соціальна теологія має й певний академічний статус та свою структуру³⁵. Вона використовує власні смисловий апарат і мову, тобто поєднує біблійні істини, християнські принципи та норми з категоріями соціальної теорії, реаліями суспільно-політичного життя. Біблійні образи й ідеї, як відомо, присутні практично в усіх секулярних текстах авторів християнського ареалу. На мові богослов'я «потоп», «вавилонський полон», «вороже нашестя» – це кара Бога для людей, щоб змінити їхню свідомість і поведінку. Згідно з соціальною християнською теорією, революції, націоналізм, релігійний екстремізм, комуністична чи ліберальна ідеології, ксенофобія

²⁹ Mintz S.W. Sweetness and power: the place of sugar in modern history. – New York, 1986.

³⁰ Beckert S. Empire of Cotton: A Global History. – New York, 2014; Беккерт С. Империя хлопка. Всемирная история / Пер. А.Шеломницкой. – Москва, 2018.

³¹ Yun Casalilla B. Localism, Global History and Transnational History: A Reflection from the Historian of Early Modern Europe // Historisk Tidskrift. – 2007. – 127. – P.662.

³² Колесник І. Соціальна теологія: виклики доби глобалізації // Український історичний журнал. – 2018. – №6. – С.182–204.

³³ Бачинин В.А. Российская реальность как предмет политической теологии // Политика и общество: Научный российско-французский журнал по вопросам социальных наук. – 2005. – №4. – С.62.

³⁴ Соціальна теологія як theologia prima нашого часу (блог Михайла Черенкова) [Електронний ресурс]: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~cherenkoff/60472/>

³⁵ Див. докл.: Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. – С.188–191.

сприймаються як суспільні гріхи, за котрими настає покарання у вигляді природних, екологічних катастроф, загибелі держав і цивілізацій. Словом, теологічні смисли світової історії, що проступають у світлі біблійних принципів, відкривають істинне, глибинне розуміння соціально-політичних реалій.

Одним із ключових понять соціальної теології виступає ідея суспільної гріховності, категорія гріха – особистого та корпоративного. Останній властивий великим людським спільнотам, як-от народам, державам. Російський світський теолог В.Соловйов використовував поняття «збірний» («собирательный») гріх, коли говорив про загибель Візантії³⁶. Через такі суспільні (корпоративні) гріхи, додає В.Бачинін, згинули не лише Візантія, але й Російська та радянська імперії.

Про «надособисті», «надіндивідуальні» гріхи писав і папа римський Іван Павло II. У своїх енцикліках він використовував поняття «соціальні гріховні структури», «соціальна гріховність», «гріховні системи», «гріховність системи», «гріховні ситуації». У його розумінні гріховні структури – це «суспільні формоутворення та сили, котрі мають гнітючий вплив на вищі людські обдаровування, пригнічують здібності й таланти людей». Такими гріховними структурами понтифік уважав комуністичну та ліберально-буржуазну ідеології³⁷.

Поза сумнівом, соціальна теологія має значний евристичний, науковий потенціал на полях вивчення й розуміння глобальної історії. Її призначення полягало в адаптації класичного християнства до нових соціальних, політичних, духовних, ментальних, психологічних реалій. Вона виступає як специфічний тип історичного мислення, засіб розуміння та відтворення глобальної історії. Як пізнавальна модель соціальна теологія може бути прийнятною на різних щаблях глобальної історії – від світової історії людства до регіональних (великих культурних ареалів Тихого й Атлантичного океанів), локальних (Середземномор'я, Центрально-Східна Європа), місцевих (національні держави, поліетнічні імперії) рівнів.

Світова історія рухається тим шляхом, який не завжди зрозумілий і доступний секулярному мисленню істориків, політологів, економістів тощо. Тому методологічним фреймом такої історії виступає релігійне начало. За логікою соціальної теології великі суб'єкти світової історії – цивілізації, держави, народи – подібно звичайній людині живуть за релігійно-духовними нормами й моральними принципами, порушення яких супроводжуються потрясіннями та жертвами, великими зрушеннями у суспільстві.

Перехресна історія. Як тип глобальної історії виникла наприкінці 1990-х, набула поширення у 2000–2010-х рр. У літературі цей термін має декілька аналогів: «заплутана історія» («entangled history»), «перехресна історія» («histoire croisée»), «зв'язана історія» («connected history»), культурний трансфер, котрі (крім останнього), гадаю, можна використовувати як синоніми³⁸. Показово, поняття «перехресна історія» було сформульовано європейськими істориками, що пов'язують із досвідом «холодної війни» та впливом глобалізаційних процесів на становище національних держав. До речі, цей концепт більш популярний в Європі, ніж в американському науковому середовищі.

Засадничим принципом перехресної історії стала взаємодія, адже ані нації, ані держави, ані цивілізації не є винятковими та вичерпними «одинацями історіографії» (С.Баук, Т.Маєр). Концепт «перехресна історія» має міждисциплінарний

³⁶ Соловйов В.С. Византия и Россия // Византизм и славянство: Великий спор. – Москва, 2001. – С.159. Див. також: Бачинин В.А. Российская реальность как предмет политической теологии. – С.70.

³⁷ Див.: Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. – С.207–213.

³⁸ Там само. – С.239–250.

характер, а причини його виникнення – антиколоніальні студії та «просторовий поворот». Місце й роль «перехресної історії» у сучасному історієписанні визначається не лише її зв'язком зі глобальною історією, але специфікою її предметного поля, засобами репрезентації та локацією в інтелектуальному середовищі. На відміну від транснаціональної історії предмет перехресної історії визначають мережі, переміщення великих груп населення, міграції, процеси взаємодії і взаємозв'язки між народами, країнами, групами, структурними моделями. Нині вона слугує альтернативою національній історії. Методи перехресної історії ґрунтуються на принципах міжсистемної та внутрішньосистемної взаємодії.

Зважаючи на те, що українські території розташовані в географічному центрі Європи, «історія прикордоння» не лише приваблива для вітчизняного історієписання, але є інструментарієм історичного дослідження з перспективи «entangled history» – «перехресної історії» земель-територій, етносів та імперських анклавів³⁹.

Словом, «перехресна історія» як концепт й історична перспектива лише входять у структури свідомості сучасного історика та водночас ставлять перед ним такі важливі завдань, як володіння мовами, обізнаність з іншими історіографіями. Призначення перехресної/заплутаної історії як історичної перспективи полягає, з одного боку, «у критичній переоцінці сучасності», з іншого – у пом'якшенні, якщо не подоланні європоцентричних підходів⁴⁰. У цілому ситуація з «entangled history», «перехресною історією» виглядає не такою суперечливою, як із «транснаціональною історією». Невипадково «перехресна історія» як концепт та історична перспектива виникла й поширилася саме у свідомості європейських дослідників, адже вони орієнтовані здебільшого на міжкультурні зв'язки, обміни, взаємовпливи. «Перехресну історію» сприймають водночас як засіб критики ідеології європоцентризму та модель створення метанаративів у глобальній історії.

Крок четвертий: глобалізація науки та професії історика. Із 1990-х рр. унаслідок нової хвилі глобалізації відбувається і глобалізація науки та професії історика. Подібно до юриспруденції історична наука має універсальну природу, тому швидше схильна до глобалізації, ніж будь-які дисципліни. Історики всіх часів виявляли інтерес до норм і правил інших історіографій. При тому в різних регіонах планети формувалися відмінні професійні ідентичності і традиції професійної культури⁴¹. Як відомо, традиції історієписання в Китаї чи Індії суттєво відрізнялися від норм європейського історичного письма, а народам Африки взагалі тривалий час відмовляли у праві на власну історію. Якщо за всіх часів історія залишалася політизованою й колонізованою, то нині завдяки глобалізації спостерігаємо процеси деколонізації, деполітизації історії. Це означає рівнозначність усіх форм історичного письма та історіографічних традицій, формування самобутніх професійних ідентичностей у різних частинах світу, а також їх взаємодію й діалог⁴². Процес інституціалізації глобальної історії має декілька векторів. По-перше, відбувається формування середовища глобальних істориків (Асоціація всесвітньої історії – World History Association, 1982 р.), виникають їх формальні та неформальні об'єднання. Змінюються покоління: В.Макнілл, Дж.Бентлі, К.Бейлі, П.Меннінг, П.О'Браєн – представники старшої, середньої генерацій; С.Беккерт, С.Конрад, Б. Юн Касалілля – молодой. На мапі глобальних

³⁹ *Bauk S., Maier Th.* Entangled History [Електронний ресурс]: www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html

⁴⁰ *Luengo J., Dalmau P.* Writing Spanish history in the global age: connections and entanglements in the nineteenth century // *Journal of Global History.* – 2018. – 13. – P.425–445.

⁴¹ *Тюштендаль Р.* Професіоналізм істориків становитися глобальним? – С.93–94.

⁴² *O'Brien P.* Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history. – P.38.

досліджень представлені міжнаціональні наукові центри з вивчення глобальної історії в Німеччині, Великобританії, Угорщині, Польщі, Північній Америці.

По-друге, спостерігається входження глобальної історії до медійного простору шляхом створення періодичних і продовжених видань із глобальної тематики («Журнал усесвітньої історії» – «Journal of World History», 1990 р.; «Журнал глобальної історії» – «Journal of Global History», 2006 р.; «Журнал глобальних студій: Глобальна історія, суспільство, цивілізація» – «Globality Studies Journal: Global History, Society, Civilization», 2006 р.; «Століття глобалізації» – «Век глобалізації», 2008 р.).

По-третє, глобалізацію історії-науки та професії історика слід розглядати як прямий результат цифрової революції. Для обговорення проблем глобальної історії широко використовуються веб-ресурси, тематичні майданчики, електронні журнали: інтернет-платформа «Європейська мережа всесвітньої та глобальної історії» («European Network in Universal and Global History»), веб-сайт «Європейська історія онлайн» («European History Online / Europäische Geschichte Online»), онлайн-словник «Міжамериканська вікі: Терміни – концепти – критичні перспективи» («InterAmerican Wiki: Terms – Concepts – Critical Perspectives») тощо.

По-четверте, із метою створення комунікацій та обміну інформацією в галузі всесвітньої і глобальної історії в Європі започатковано регулярне проведення тематичних конгресів (перший відбувся 2005 р.), співпрацю у сфері освітніх програм, а також сприяння взаємодії між дослідницькими центрами всередині й за межами континенту. Із другої половини ХХ ст. почалась експансія західної системи університетів у національні освітні системи, особливо країн з економіками, що розвиваються⁴³. Нині в багатьох університетах викладаються курси та відбувається підготовка фахівців із глобальної історії. Нагальною стає проблема підручників (найпопулярніший авторства Дж.Бентлі)⁴⁴. В умовах глобалізації професії історика особливої ваги набувають проблеми мови й комунікацій. Питання в тому, що теоретичні аспекти глобальної історії залишаються в англосаксонському науковому ареалі, а в усьому світі історії пишуться національними мовами для місцевих аудиторій. Отже засобом пізнання й комунікації виступає діалог академічних культур та національних історіографій.

Крок п'ятий: метанаратив у глобальній історії. Як відомо, метанаратив посідає центральне місце в будь-якій національній історіографії. Навіть у давнину вони мали націєцентричний характер. Класичний метанаратив виник у ХІХ ст. як продукт програми європоцентризму⁴⁵. Він традиційно базувався на всіляких хронологіях, генеалогіях, монолінійній моделі розвитку, що зіперта на історичні закони. У фокусі уваги була національна держава – визначальна одиниця історичного аналізу. У рамках ідеології глобальної історії функції національного й локального наративів трансформувалися, історик поставав перед новими викликами. Наративи ж нового покоління змінюють стандарти професійного історієписання, орієнтуючись на горизонтальні конфігурації та сприйняття минулого й теперішнього в множині: війни, революції, ідеології широкого спектра, релігійні конфесії, міграції-переселення, націоналізми, капіталізми, колоніалізми тощо.

⁴³ Schäfer W. Reconfiguring Area Studies for the Global Age [Електронний ресурс]: <https://gsj.stonybrook.edu/article/reconfiguring-area-studies-for-the-global-age/>

⁴⁴ Bentley J.H., Ziegler H.F. Traditions and Encounters: A Global Perspective on the Past. – Boston, 2000.

⁴⁵ Колесник І. Український метанаратив та глобальна історія: нова модель пізнання // Філософські, історіософські та педагогічні аспекти єдності українського суспільства: Мат. Всеукр. міжгалуз. наук.-практ. онлайн-конференції (31 березня – 2 квітня 2021 р., Київ). – К., 2021. – С.64–74.

За таких умов саме перехресна історія стає експериментальним майданчиком створення метанаративів нового типу. Вона найбільше корелюється з методологією горизонтальної історіографії, що набуває популярності в добу глобалізації. Мережі культурних, політичних, економічних, духовних зв'язків та взаємовпливів, міграції, обмін товарів, трансфер технологій, ідей, а також процеси зіткнень, взаємодії, конкуренції і співпраці – усе це разом становить сучасний набір тем та сюжетів глобальних, національних, локальних студій істориків у глобалізованому світі⁴⁶. Із перспективи «заплутаної» чи то «перехресної» історії можливо сприймати й українське минуле як «полігон» реалізації її різних форм та механізмів. Українські землі-території споконвічно перебували на перехресті торговельних, культурних, міграційних потоків із цивілізованого Півдня на дику Північ, із багатого товарами та культурними традиціями Сходу до Заходу, де європейські країни набували темпів розвитку й розкручували маховик економічної, ідеологічної, технологічної експансії. Поліетнічність населення, мовна свобода, прозорість культурних кордонів, толерантне ставлення українців до інших релігійних конфесій створювали ґрунт для взаємодії і співпраці з сусідніми етносами, народами та країнами. Зміна на українських територіях форм політичного правління (князівські федерації, монархії, імперії), економічних устоїв та місцевих еліт також є типовим проявом перехресної історії.

З огляду на ментальні особливості та специфіку історичного шляху українського народу ідеї зв'язності й заплутаності цілком органічні для розуміння його минулого чи сьогодення. Саме ці ідеї слугують засобом інтеграції української минувшини у глобальний історичний контекст. Вони ж надають національному метанаративу характеру інклюзивності. Сприйняття минулого з перспективи перехресної історії означає актуалізацію ідеї синхронії по вертикалі, відмову від національної держави як універсальної одиниці історичного аналізу, визнання самобутності й самоцінності власної історії. Такі очевидні переваги методології горизонтальної історії (модель перехресної історії) лише входять у структури свідомості українського історика й визначатимуть порядок денний вітчизняного історієписання найближчим часом. Таким чином, поняття перехресної історії слугує тим методологічним підґрунтям, за допомогою якого національну історію держави, народу-нації, регіону можна розглядати в контексті глобальних процесів світової історії як у минулому, так і в теперішньому часі.

Словом, написання українського національного метанаративу – це справжній квест для вітчизняних істориків. У його створенні зацікавлені сучасні українські еліти, орієнтовані на процеси інтеграції, співпраці та діалогу в нинішньому глобалізованому світі. Тож перед істориком постає чимало викликів-завдань. По-перше, знати своє коріння, наслідувати власні традиції. По-друге, бути готовим до рецепції новітніх глобальних ідей і підходів, входження до співтовариства глобальних істориків та розгортання емпіричних глобальних досліджень. При тому вкрай важливі критерії відбору й верифікації нових концептів, принципів, підходів на матеріалах власного минулого. По-третє, слід усвідомлювати ризики, що загрожують історіографіям пострадянського періоду. З одного боку, не варто відмовлятися від попередніх здобутків науки, зокрема у сфері інтелектуальної історії. В умовах домінування моноідеології інтелектуальні зусилля радянських істориків були спрямовані на вдосконалення методів і технік наукового дослідження у вигляді таких спеціальних практик,

⁴⁶ Про нове розуміння метанаративів у сучасній іспанській та американській історіографії див.: Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. – С.251–254.

як історіографія і джерелознавство. Згодом завдяки саме цим дисциплінам нові терміни, ідеї, концепції входили у структури свідомості та практики істориків пострадянської доби. З іншого боку, виникає загроза вторинності, подібності внаслідок пошуків ними своєї «європейськості», ігнорування власного досвіду і традицій. Однак наша подібність європейським зразкам нікому не цікава, адже інтерес у науковому середовищі викликає відмінність, самобутність, тобто оригінальний інтелектуальний продукт національних історіографій. Це актуально для країн Східної Європи, особливо з огляду на теперішню геополітичну ситуацію, та означає, що нам треба позбуватися синдрому антиколоніального мислення. По-четверте, таким інтелектуальним продуктом може стати написання інклюзивного й переконливого національного метанаративу з перспективи глобальних історичних досліджень. У рамках подібного метанаративу подієва історія, хронології, генеалогії, структурні моделі (світ-економіка, модернізації) розглядаються в контексті основних етапів глобалізації. По-п'яте, методологічним підґрунтям слугує модель перехресної історії, що передбачає ідею взаємодії України з сусідніми країнами, народами, регіонами на тлі загальноєвропейських і світових процесів.

Крок шостий: християнська глобалізація. Поширення християнства на трьох континентах було пов'язане з християнською глобалізацією, що виникла в духовній сфері та згодом досягнула всі грані життя середньовічного суспільства. За раннього середньовіччя в культурному житті Європи перепліталися дві тенденції: церковна, зіперта на Святе Письмо й догмати першовчителів, та світська, представлена «варварськими Відродженнями». Ці останні («остготське», «вестготське», «каролінзьке», «перше відродження XII ст.»)⁴⁷ являли собою осередки культури, котрі в категоріях глобальної історії сприймаються як культурний трансфер ідей, людей, духовно-моральних цінностей. Суб'єктами трансферу (передачі) культурних цінностей у той період виступали відомі інтелектуали, творці шкіл, нових моделей виховання та наукових доктрин, як-от Кассіодор, Ісидор Севільський, Беда Вельмишановний, Алкуїн, біограф Карла Великого Айнгард, П'єр Абеляр, перші християнські місіонери, члени релігійних орденів і сект. Основні локації культурного трансферу – скрипторії, монастирі, королівські двори з придворними історіографами, монастирські та приходські школи, перші університети болонського й паризького типів. Продуктами культурного трансферу тих часів були грамотність, літературні переклади, що поширювалися на «варварських» теренах, збереження й передача елементів релігійного знання, античної спадщини.

Культурний рух на східнослов'янських землях розпочався на Півдні (як цивілізаційному анклаві) та поширювався звідти на дикі Північ і Схід. Цей культурний рух у східнослов'янському ареалі, відомий як Перший південнослов'янський культурний вплив, збігається з поняттям культурного трансферу. Важливим фактором християнської глобалізації була візантійська культура, у рамках якої традиції високої античності трансформувалася під впливом раннього християнства. У цілому культура Візантії мала багатонаціональний характер. Місіонерська діяльність здійснювалася на урядовому та церковному рівнях. Посередницею між імперією і слов'янством, а також між усіма православними слов'янськими народами, виступала болгарська культура. Вона не була вузьконаціональною, як і візантійська, та змогла адаптувати духовно-інтелектуальний досвід Візантії у східнослов'янському ареалі. Проповідь болгарських філософів-просвітників Кирила й Мефодія мала інонаціональний характер та адресувалася всьому слов'янству, не обмежувалася потребами Моравії або Болгарії. Створені

⁴⁷ Добиаш-Рождественская О.А. Культура западноевропейского средневековья. – Москва, 1987.

Кирилом абетка й перша слов'янська літературна мова (відома як староцерковнослов'янська) мали вирішальне значення для розвитку українського письма, книжної мови, літератури. Отже, за словами І.Шевченка, «християнство від самого початку було місіонерською релігією»⁴⁸.

У цілому іонаціональний Перший південнослов'янський культурний вплив доповнювався аполітичним характером, тобто апостольська проповідь болгарських філософів-просвітників не супроводжувалася політичним тиском, що сприяло її поширенню у слов'янському світі. У межах християнської глобалізації весь східнослов'янський православний ареал – Київська Русь (Давньоруська держава) – постає в найрізноманітніших вимірах: взаємини з Візантією, каганатами, Європою, кочовиками, Золотою Ордою, Литвою у вигляді та взаємодії інтелектуальних, культурних, економічних, політичних стосунків і взаємовпливів, а також розгалуженої мережі русько-литовсько-польських, європейських родинно-династичних зв'язків.

Другий південнослов'янський вплив уже мав загальнокультурну та богословську орієнтацію. Цей культурний трансфер кінця XIV – початку XV ст. постає як складний феномен, своєрідний сплав літературно-етично-релігійних ідей, культурно-громадських і реформаційних рухів української спільноти. Українська культура цієї доби поєднувала греко-слов'янські традиції та іонаціональні впливи латинської Європи. Культурний трансфер був пов'язаний із літературним рухом у Болгарії – твори Василя Великого, Симона Нового Богослова, Григорія Палами, Максима Сповідника, а також із діяльністю тирновської школи перекладачів релігійної літератури на чолі з патріархом Євфимієм (після 1372 р.), послідовниками якого в Україні були митрополити Кипріан (у Києві 1373–1374 рр.) та Григорій Цамблак (із 1415 р. митрополит київський і литовський). Тирновська школа відома також сприйняттям та поширенням серед слов'янства містичної теорії греко-візантійської аскетичної ісіхазму. Культурний трансфер містив й західноєвропейські елементи: ренесансні ідеали врівноваженої краси (античний ідеал гармонії), цінності людини та ідеалізації природи (Д.Чижевський). До кінця XV – початку XVII ст. українська культура існувала в тісному зв'язку з візантійською культурною традицією, хоча ще з XIV ст. почалися впливи західних течій, що призвели до певного занепаду старої візантійської традиції. Ключовою ознакою Другого південнослов'янського впливу як культурного трансферу вважається церковно-богословська складова. Невипадково в українських землях поширювалися такі реформаційні, еретичні рухи, як-от болгарська дуалістична ересь богомільство, покаянництво, гуситство. Реформаційні впливи набували популярності у вигляді соцініанства (антитринітаризм), секти у християнстві, котра не визнавала один з основних його догматів – Трійцю.

Словом, культурний трансфер залишався складовою життя українського суспільства у вигляді передачі релігійних ідей (протестантизм, Контрреформація), людей (іноземних учителів, друкарів, перекладачів), моделей і програм середньої та вищої освіти (протестантські, кальвіністські школи, єзуїтські колеґіуми, академії-університети), братств як національно-релігійних товариств, що створювалися при церковних парафіях членами ремісничих цехів на зразок середньовічних релігійних осередків Західної Європи.

Крок сьомий: ранньомодерна глобалізація. Друга хвиля новочасної глобалізації пов'язана з подорожами-відкриттями XV–XVI ст. Ця доба стимулювала інтерес до невідомих країн, земель і народів, підживлювала ідею всесвітньої історії,

⁴⁸ Про візантійські місії на урядовому та церковному рівнях див.: Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Л., 2000. – С.29.

вершиною якої став «Дух народів» Вольтера. Ознаками ранньомодерної глобалізації були такі процеси, як «міграція, створення та зміцнення торговельних мереж, скорочення часу на морські мандрівки, збільшення потоку ідей, культурні шоки, що виникають між віддаленими областями, створення колоніальних імперій, котрі включали далекі континенти, інтенсифікація переносу мікроорганізмів, тварин і рослин – це явища, що вказують на існування процесу глобалізації»⁴⁹. Інтеграційні процеси між різними частинами світу охоплювали не лише Європу й були складовою процесу глобалізації, що може застерегти нас від європоцентризму⁵⁰. Отже глобалізація – це процес, а не подія, і витоки його в далекому минулому⁵¹.

Для ранньомодерної глобалізації характерні періоди підйому та спаду, загальних зростання (XV–XVI ст.) і кризи (XVII ст.). У 1960–1970-х рр. в європейській історіографії поширився концепт «загальна криза» («general crisis»), навколо якого розгорнулася дискусія⁵². Особливої уваги заслуговує аналіз «кризи XVII ст.» в дослідженнях англійського історика Г.Тревор-Ропера. Кризу ранньомодерного періоду він визначав не лише як політичну чи економічну, а саме як «соціальну та інтелектуальну, котра не обмежувалася однією країною, а відчувалася в усій Європі». Загальну кризу XVII ст. він пов'язував із «періодом революцій». Звісно, в окремих європейських країнах революції мали свої причини та особливості, водночас було «так багато спільних рис, що вони видаються майже як загальна революція»: пуританська 1640–1660 рр. в Англії, фронда у Франції, повстання в Нідерландах, Каталонії (1640 р.), Португалії, Неаполі⁵³. Цілком логічно у цей ряд вписуються й виступи в Росії, Польщі початку XVII ст., українська козацька революція. Аналізуючи причини та характер кризи XVII ст., Г.Тревор-Ропер починає з її «інтелектуального бекграунда» – духовно-емоційного стану тогочасного суспільства, пронизаного очікуванням катастроф, «епідемії революцій». Поширювалася навіть мода на революції, а Тридцятилітня війна посилювала ці відчуття та суспільні настрої. Дослідник виступає проти марксистської доктрини ототожнення революцій XVII ст. із «буржуазно-капіталістичними»: «Марксисти, як усі ми, бачать, що в певний момент між відкриттям Америки та промисловою революцією було створено ґрунт для нової, “капіталістичної”, форми суспільства. Виходячи з доктрини, що такі зміни неможливі мирним шляхом, адже потребують насильницького прориву нового класу, “буржуазної революції”, вони шукають такої революції». При тому не всі революції мають насильницький характер, зокрема в Англії капіталізм розвився як «індустріальна демократія», тобто мирно⁵⁴.

Загальна криза XVII ст., за логікою Г.Тревор-Ропера, це криза не конституції, не системи виробництва, а відносин суспільства і влади, тобто соціальна революція. На його думку, соціальні кризи не можна вимірювати десятиліттями на кшталт комуністичної революції 1905 й 1917 рр., чи то Французької революції 1789 р. Їх варто пояснювати станом того режиму, котрий вони зруйнували або змінили. Тому-то

⁴⁹ Yun Casalilla B. Localism, global history and transnational history: A reflection from the historian of early modern Europe. – P.666.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid. – P.667.

⁵² Див.: Crisis in Europe 1560–1660 / Ed. by T.Aston. – London, 1965; Trevor-Roper H. The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation and Social Change. – New York, 1967; *Idem*. The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation and Social Change. – London, 1967; The General crisis of the seventeenth century / Ed. by G.Parker and L.M.Smith. – London; Boston, 1978; Krisen des 17. Jahrhunderts, Interdisziplinäre Perspektiven / Hg. M.Jakubowski-Tiessen. – Göttingen, 1999.

⁵³ Trevor-Roper H. The General Crisis of the Seventeenth Century [Електронний ресурс]: <https://oll.libertyfund.org/titles/roper-the-crisis-of-the-seventeenth-century>

⁵⁴ Ibid.

загальноєвропейську кризу 1640-х рр. треба пояснювати з огляду на попередній режим, адже політичні структури XVI ст. залишалися незмінними, орієнтованими на захоплення та утримання нових територій, розширення імперій. Як відомо, XVI ст. – це період територіальної експансії, боротьби монархій із містами-комунами, зростання «королівської бюрократії»⁵⁵.

Україна за часів ранньомодерної глобалізації становила зону численних впливів та зв'язків – територіальних, політичних, економічних, соціокультурних, ідеологічних. У сучасній вітчизняній історіографії та доба окреслюється в контексті трьох «революцій»: шляхетської, козацької, царської (як контрреволюція). Люблінська унія 1569 р. поховала проект «феодальної імперії» Великого князівства Литовського, і в історії України надовго запанувала «річпосполитська домінанта». Річпосполитський універсалістський проект Д.Вирський окреслює як «шляхетську революцію»⁵⁶. Незавершеність «революційної програми» столітньої «шляхетської революції» (1505–1608 рр.) покликala нову хвилю – «козацьку революцію» (1648–1709 рр.). Верхня її межа була прив'язана до дати, коли закінчився розвиток-зростання проекту та почався розвиток-деградація. Скорочення ж кожної чергової «революційної епохи» за часом – це взагалі виразна тенденція як ранньомодерних, так і модерних революцій. Отже шляхетська та козацька «революції» Речі Посполитої добре накладаються на «вікову тенденцію» Ф.Броделя для цілої Європи (=світу-економіки): у 1507–1510 рр. панувало зростання, 1650 р. – криза середини XVII ст., 1733–1743 рр. – спад. Царська (імператорська) «революція»/«контрреволюція» розпочалася петровськими реформами (з 1690-х рр.) і тривала до повного вичерпання «старого режиму» («ancien régime») – до поразки Російської імперії у Кримській війні⁵⁷.

Цілком очевидно, аналіз глобалізаційних процесів у ранньомодерній українській історії з перспективи трьох «революцій» природно корелюється з позицією Г.Тревора-Ропера, який сприймав «епідемію революцій» XVII ст. не в марксистському розумінні (як короткочасні вибухи, «буржуазні», «капіталістичні» за змістом), а як глибокі, довготривалі соціальні революції, пролонговані з доби Ренесансу й зумовлені кризою у відносинах між суспільством і владою.

Глобалізаційні впливи в економічному розвитку ранньомодерної України зумовлювалися її розташуванням на межі з локальними світ-економіками: це зона ісламської цивілізації (в її турецько-татарських варіантах із містким ринком мегаполіса Стамбула) та Московія-Росія з її сибірським тилом. Міграції, культурний трансфер на українських теренах тісно пов'язані з групами торговців, традиційними діаспорами – вірменами, греками, євреями. Поряд із діаспорними групами із Заходу – німцями, італійцями, поляками – усі вони (групи) творили той специфічний гетерогенний «український бізнес, який за модерних часів сильно пригальмував націоналізацію буржуазії». Мультикультурним був і світ ранньомодерного українського міста. Глобалізаційні імпульси проявлялися також у культурі та побуті українців тих часів. Одяг і кухня виглядали «акцентовано орієнтальними, фольклор, мода, речова культура взагалі вбирали досвід очевидців ісламського світу». У духовному житті українське православ'я відіграло важливу роль у пропаганді «козацької революції»

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Термін «шляхетська революція» належить польсько-американському історику А. Сулімі Камінському (див.: *Суліма Камінський А.* Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795 / Пер. з пол. Я.Стріхи. – К., 2011).

⁵⁷ *Вирський Д.* Стріла «натягнутого лука»: Україна в Речі Посполитій (1505–1795) [Електронний ресурс]: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1898-dmytro-vyrskiy-strila-natiahnutoho-luka-ukraina-v-rechi-pospolytii-1505-1795>

та реформуванні церкви в московських володіннях. Водночас греко-католицька церква стала «опорою українського західництва», змушуючи й католицизм набувати питомих рис «українськості». Саме новий тип подвійної ідентифікації – «русин-українець польської нації» («gente Ruthenus, natione Polonus») та ієрархії численних лояльностей давали шанс українській ідентичності перетривати бездержавні часи і здобути власний досвід толерантності⁵⁸.

Крок восьмий: імперський меридіан. Позаминуле століття – одне з ключових у новочасній вітчизняній історії. М.Грушевський пов'язував його з феноменом українського національного відродження, марксистська історіографія – з епохою капіталізму, пострадянська – із процесами модернізації. Подивитися на історію України XIX ст. під кутом зору глобальної історії можна за допомогою таких категорій, як «імперський меридіан», «відсталість», «культурний трансфер». Концепт «імперський меридіан», запропонований британською школою глобальних істориків, зокрема у праці К.Бейлі (1989 р.), означав період глобальних змін у світовій історії: геополітичний, технологічний і політичний підйом Заходу в XIX ст., коли Європа стала світовим лідером⁵⁹. П.О'Браєн дещо звужує хронологічні межі, а також зміст цього періоду, зводячи його до встановлення європейської морської та військової гегемонії над країнами й суспільствами інших континентів упродовж 1789–1825 рр.⁶⁰ У цілому «імперський меридіан» – це метафора, що окреслює добу геополітичної, технологічної, економічної, інтелектуальної вищості Європи над світом у рамках XIX ст. Доцільність і конструктивний сенс цього поняття засвідчує його французький аналог – «французький імперський меридіан»⁶¹.

«Імперський меридіан» у сфері політичної, соціокультурної, інтелектуальної історії України існував у двох вимірах – Російської імперії Романових та Австро-Угорської Габсбургів. На практиці він означав період установаження радикальної політичної, економічної, соціальної, культурної гегемонії імперських урядів над тими народами та країнами, котрі ввійшли до складу цих величезних утворень. Слід визнати, що «імперський меридіан» в українській історії – це період від остаточного руйнування козацької державності до кінця Першої світової війни (1780-ті – 1918 рр.), коли суспільство існувало в умовах домінування двох імперських режимів, які й визначали всі сторони його життя.

Певна річ, імперський чинник є складовою історії України XIX ст., адже українські території перебували в межах двох так званих «периферійних» або «старих» імперій – на відміну від динамічних Французької чи Британської, котрі спиралися на такі морально-духовні цінності, як свобода віросповідання, демократичні принципи й інститути, а також вільний економічний ринок. Натомість Росія та Австро-Угорщина з їх поліетнічним складом населення були обтяжені громіздким бюрократичним апаратом, слабкими економікою й інфраструктурою, нерозвинутими суспільними комунікаціями. Усе це загалом створювало соціально-політичне напруження, призводило до конфліктів.

⁵⁸ *Вирський Д.* Початок сучасності: друга хвиля глобалізації, кінець Старого Порядку та Україна (XV – середина XIX ст.) / Наук. ред. І.Колесник. – К., 2019.

⁵⁹ *Bayly C.A.* Imperial Meridian: The British Empire and the World 1780–1830 (Studies in Modern History). – Routledge, 1989.

⁶⁰ *O'Brien P.* Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history // Journal of Global History. – 2006. – №1. – P.11.

⁶¹ *Todd D.* A French Imperial Meridian, 1814–1870, King's Research Portal [Електронний ресурс]: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/57188711/FIM.pdf>

Прямим наслідком гегемонії імперського уряду в усіх сферах життя українського суспільства впродовж XIX ст. стало утворення України як глобального проекту. «Імперський меридіан» – новітній соціальний конструкт з арсеналу глобальної історії – можна використовувати як альтернативний концепту «нова імперська історія», популярному у сучасній академічній історіографії та масово-політичному дискурсі Росії.

На українських територіях у складі Російської та Австро-Угорської імперій існували дві моделі імперської інтеграції. Обидві вони мали модернізаційний характер, проте різні вектори змін. Водночас трансформаційні процеси у цих імперських анклавах, кожен зі свого боку, сприяли кристалізації української нації та практичній реалізації українського (державного) проекту на початку 1918 р.

У XIX ст. українські території входять в орбіту європейської світ-економіки. Модернізаційні процеси в господарстві Наддніпрянщини були пов'язані з індустріальною революцією, котра розпочалася у цукровій галузі, виникненням нового класу підприємців-модернізаторів. Мережа залізниць утворювала відчуття глобальної єдності, а також простір для економічних, соціальних, культурних, особистісних комунікацій. Набирання обертів імперською економікою з її банківською системою та іноземними капіталовкладеннями мало наслідком виникнення таких явищ, як промисловий Донбас і перетворення українських аграріїв на агентів світової торгівлі.

Із другої половини XIX ст. почалися зміни у соціальній сфері. Українське суспільство в російському імперському анклаві переживало справжню соціальну революцію. Розвиток підприємництва призводив до швидкої урбанізації, припливу населення в міста, що мало наслідком спеціалізацію праці, зміну відносин між статями. Стандартизація науки, успіхи точних і фундаментальних галузей знання, обмін новими технологіями сприяли розвитку транспортної й комунікаційної інфраструктур. У результаті глобальних змін освіта стала масовою та доступною. У свідомості населення формувалася етика індустріалізму, конкуренції, саморозвитку людини.

Політична складова України як глобального проекту XIX ст. зумовлена революціями та війнами: європейська демократична 1848 р. та антиімперська аграрна 1905–1907 рр. в імперських анклавах Габсбургів і Романових, війна 1812 р., Кримська кампанія, Перша світова 1914–1918 рр., коли одним з основних театрів бойових дій виявилася Галичина. Політичні програми українства створювалися зусиллями кількох поколінь інтелектуалів, громадсько-політичних діячів: шляхетський автономізм, федералізм кирило-мефодіївців, «м'який патріотизм» М. Драгоманова, самостійництво М. Міхновського, інтегральний націоналізм Д. Донцова, націонал-комунізм як напрям у комуністичному русі в Україні 1917–1920 рр. Діяльність активного українства у вигляді культурно-просвітницьких гуртків (Кирило-Мефодіївське товариство, редакції часописів «Основи», «Киевская старина»), громадівський, народовський рухи на українських сході й заході, а також виникнення політичних партій спричинилися на тлі кризи 1917 р. до утворення УНР як реалізації глобального національного проекту.

Як бачимо, інтеграційні процеси в економіці, зрушення у соціальній сфері, пов'язані з індустріалізацією, урбанізацією, формуванням індустріального суспільства, класу українського підприємництва в підросійській Україні корелювали з процесами лібералізації політичного життя українства в імперському анклаві Габсбургів, активізацією політичних рухів та утворенням перших політичних проектів (партій, громадських організацій), що сприяло поступовому формуванню у свідомості активних

діячів спочатку ідеї етнічної, мовної, а згодом – політичної та економічної єдності обох частин України.

Історія України XIX ст. має два полюси: відсталість і відродження⁶². У рамках глобальної історії перша втрачає негативні конотації («недорозвинутість») та наповнюється новими смислами⁶³. На українському ґрунті ця проблема досліджувалася істориками в діаспорі, як-от «історичні»/«неісторичні» народи, «повні»/«неповні» нації⁶⁴. Нині концепт «відсталість» цілком вписується не лише у фрейм антиколоніальної критики, зокрема рамки мультикультуралізму, але в концепцію «множинності сучасностей». «Відсталість» актуалізує відмову від лінійного розвитку, ідеї прогресу та формує погляд на минуле як на багатовимірний процес із різними темпоральностями, відчуттями часу, простору. Це означає, що будь-яка виключність, самотність (відсталість), ексклюзивність в історії країни, держави, народу сприймається як варіант розвитку, казус відмінності, історичної норми, нормальності. Уважаю цілком доречним використання старого-нового терміна «відсталість» при переосмисленні української історії XIX ст. Отже у сучасному глобалізовану світі він сприймається як історичний ексклюзив: прояв самотності, варіант норми чи напрям багатовекторності минулого й теперішнього. У випадку України такі її риси, як мультиетнічність, прозорість культурних кордонів, дискретність державності, перервність в історії еліт, що раніше вважалися вадами, перетворюються на переваги.

У категоріях сучасної глобальної історії нових смислів набуває українське національне відродження XIX ст. Погляд на нього як на культурний трансфер розширює горизонт дослідження й виводить це явище за рамки суто національної історії⁶⁵. Існує думка, що будь-яке відродження (зокрема Ренесанс) є результатом взаємодії численних зв'язків, духовно-інтелектуальних впливів і культурних традицій. Так, українське національне відродження стало результатом переплетення різних ідейних течій, культурних традицій, громадсько-політичних рухів: європейського просвітництва XVIII ст., французького романтизму, німецької філософії, європейської соціологічної та політичної думки, польського й інших слов'янських визвольних рухів, мовних, літературних традицій і культурно-громадських практик. Українське національне відродження можна розглядати як культурний трансфер ідей, людей, суспільно-політичних рухів. Відомо, що ідеологія активного українства, політичні ідеї та форми культурно-громадської, наукової, літературної діяльності, створені інтелектуалами, громадськими діячами в Наддніпрянській Україні, свідомо експортувалися на західноукраїнські терени, де в умовах певної політичної свободи й лібералізації думок наприкінці XIX ст. виник справжній «український П'ємонт».

Крок дев'ятий: «українське XX століття». Останнім часом історики заговорили про «довге XX століття». Так, професор Каліфорнійського університету Е.Дікінсон 2018 р. видав підручник для коледжів із характерною назвою «Світ у довгому XX ст.: інтерпретуюча історія». Із його погляду, минуле століття – це «найбільш чудова і творча епоха в історії людства», та водночас – «найбільш руйнівна». «Довге XX століття» охоплює період із 1870 по 2010 рр., являючи собою низку політичних та економічних потрясінь, технологічних досягнень і перетворень навколишнього середовища. Воно поділяється на три періоди. Перший (друга половина

⁶² Колесник І.І. Феномен відсталості з перспективи глобальної історії. – С.164–176.

⁶³ Burgin M., Schmidt-Nowara Ch. Backwardness and its discontents // Social History. – 2004. – 29, 3. – P.279–283; Каменский А. К проблеме «вековой русской отсталости». – P.185–206.

⁶⁴ Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй // Його ж. Історичні есе: У 2 т. – Т.1. – К., 1994. – С.32–33.

⁶⁵ Schmale W. Cultural Transfer [Електронний ресурс]: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2012-en>

XIX – до початку XX ст.) характеризується створенням глобальних передумов історії, як-от демографічний вибух, масові міграції, серія економічних бумів, революції (науково-технічні, промислові, політичні), культурна глобалізація. Другий – «великий вибух» («great explosion») початку XX ст. – 1950-х рр., містить такі події, як «глобальний революційний момент» 1890–1923 рр., світові війни (перша 1914–1923, друга 1935–1950 рр.), селянське питання 1920–1930-х рр., деколонізація та «холодна війна» 1945–1990 рр. Третій період, або «висока сучасність» («high modernity») – друга половина XX ст. – 2010-ті рр. – визначають такі процеси, як «велике прискорення» й «держава загального добробуту» 1950–1975 рр., «контрглобалізація» 1960–1980 рр., «велике вповільнення» 1975–1990 рр. «Прискорення» мало наслідком поступове «визрівання» нової глобалізованої системи. Усе це сприяло глибинним змінам суспільного ладу (як наслідок – поява так званого постмодерного суспільства)⁶⁶. Словом, ідеться про формування інформаційно-мережевого суспільства.

Історія України цілковито вписується у загальну картину «довгого XX століття»: демографічний вибух, численні внутрішні та зовнішні міграції. Країна пережила аграрну антиімперську 1905–1907, Лютневу 1917 та національно-демократичну 1917–1921 рр. революції.

Цілком очевидно, українська історія XX ст. постає у множині, тобто сплітається з численних потоків: катастроф, воєн, революцій, модернізаційних рухів, лівого і правого спектрів, яскравої палітри лояльностей. Упродовж минулого століття відбувалася зміна форм національної державності (УНР, Українська Держава, УСРР–УРСР, Україна), політичних режимів (тоталітарний, демократичний). «Українське XX століття» – це історія глобальних катастроф: хвилі політичних репресій, голод, Голодомор, Голокост, геноцид, етнічні чистки, депортації. Україна опинилася в епіцентрі двох фаз боротьби за світове панування, стала театром бойових дій під час Першої та Другої світових воєн, пережила громадянську, локальні й «холодну» війни. Попередні сто років в українській історії – це ера різноманітних суспільних трансформацій і технологічних переворотів, сталінської модернізації, хрущовських експериментів, економічних та політичних криз, НТР, космосу, цифрової революції. Ознакою епохи слугує зміна численних лояльностей українців (національних, етнічних, релігійних, політичних).

Логіку історії України XX ст. становить хвилеподібне чергування («ефект маятника») періодів підйому та спаду її як суб'єкта історичного процесу, із різноспрямованими векторами (господарське піднесення часто збігалось з духовним регресом, розквіт культурно-інтелектуальної діяльності припадав на кризові часи в економіці, а підйом політичного життя й політичної активності зазвичай збігалися з проблемами у соціально-економічній сфері). Сталінська тоталітарна модель, «відлига» за часів М.Хрущова й П.Шелеста, «застій», «перебудова», незалежність – ці віхи української історії певним чином корелюються з такими загальними моментами «довгого XX століття», як «боротьба за владу в “новому” технологічному світі», селянське питання 1920–1930-х рр., «велике прискорення» 1950–1975 рр., «держава загального добробуту» 1950–1975 рр., «велике вповільнення» 1975–1990 рр. Словом, історія України XX ст. цілковито вписується у глобальний контекст політичних систем та економічних моделей минулого сторіччя. При тому вона зберігає свою самобутність і національні традиції й конструює нові ідентичності.

Крок десятий: Україна – глобальна епоха. Нова хвиля глобалізації починається з другої половини XX ст. Цей період визначають як «висока сучасність»

⁶⁶ Dickinson E.R. The World in the Long Twentieth Century: An Interpretive History. – University of California Press, 2018.

(Е.Дікінсон), або доба «швидкої глобалізації» (Ю.Остергаммель). У суспільній сфері відбувалися глобальні події, пов'язані з кінцем «холодної війни», крахом комунізму, в економічній – домінуванням фінансового капіталу, що не визнає національних кордонів, у культурній – поширенням реклами, моди, поп-арту. Транспорт, туризм, цифрова революція створюють нові системи комунікацій, змінюють національні ідентичності. Отже глобалізація несе великі проблеми й ризики. Нові технології, штучний інтелект, розгалужені соціальні мережі створюють умови для глобального контролю над людьми, країнами. У наш час у глобалізованому світі загрозу становить поширення інфекційних захворювань, суттєво зростають небезпеки та наслідки екологічних катастроф. Коронакриза, котра охопила планету, несе серйозні загрози у житті людства, економіці, професії, побуті. Водночас сучасні аналітики вважають, що після пандемії процеси глобалізації поширюватимуться⁶⁷.

Із 1990-х рр. Україна переживає добу «швидкої глобалізації». Це справжній «час історика», коли минуле та сучасність існують онлайн. Основний здобуток цього періоду – незалежна держава. Українці відчули на собі такі ознаки епохи глобалізації, як масштабні міграції, туризм, трудова еміграція, міжнародні освітні програми, що впливають на національні ідентичності та поведінку людей.

Становлення політичної системи сучасної України відбувається в режимі чергування двох форм: парламентсько-президентської та президентсько-парламентської республік (той самий «ефект маятника»). У соціальній сфері, що тісно переплетена з економікою, наша країна пережила ряд гострих соціально-політичних криз («Революція на граніті», «Помаранчева революція», «економічна революція 2008–2009 рр.», криза 2014 р., воєнні дії на території Донецької й Луганської обл.). У культурно-духовній царині Україна переживає такі глобалізаційні впливи, як переверот у медіа, гаджетна свідомість молодого покоління, волонтерський рух, релігійне відродження.

Цілком природно, що нині в різних академічних культурах і національних історіографіях формуються самобутні образи глобальної історії. Без сумніву, для будь-якої історіографії остання постає як виклик, справжній квест, що видно з назв книжок (наприклад, С.Конрада «Що таке глобальна історія?»). Виклики або завдання українських істориків пов'язані з тим, щоб адаптувати новітні ідеї, концепти, підходи до потреб національного історієписання. Складність і водночас необхідність такої наукової ситуації пов'язана з вибором перспективних ідей серед величезного розмаїття думок, підходів та їх поєднанням з найкращими вітчизняними традиціями. Покроково це виглядає як визначення сенсу, ролі та різновидів глобальної історії, а в перспективі – створення в її межах привабливого, інклюзивного національного метанаративу. У цілому «квест» як метафора слугує засобом поширення, популяризації глобальної історії в дослідницьких й освітніх практиках українських істориків.

REFERENCES

1. Bachinin, V. (2005). Rossijskaja realnost kak predmet politicheskoj teologii. *Politika i obshchestvo: Nauchnyj rossijsko-frantsuzskij zhurnal po voprosam sotsialnykh nauk*, 4, 61–74. [in Russian].
2. Bauck, S. & Maier, Th. (2015). *Entangled History*. Retrieved from: www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html
3. Bayly, C.A. (1989). *Imperial Meridian: The British Empire and the World 1780–1830 (Studies in Modern History)*. Routledge.
4. Burguera, M. & Schmidt-Nowara, Ch. (2004). Backwardness and its discontents. *Social History*, 29, 3, 279–283.
5. Dickinson, E. (2018). *The World in the Long Twentieth Century: An Interpretive History*.
6. Eisenstadt, S.N. (2000). Multiple Modernities. *Daedalus*, 129, 1, 1–29.
7. Iggers, G. & Van, E. (2012). *Globalnaja istorija sovremennoj istoriografii*. Moskva. [in Russian].
8. Kamenskij, A. (2018). K probleme “vekovoj russkoj otstalosti”. *Quaestio Rossica*, 6, 1, 185–206. [in Russian].

⁶⁷ Есть ли глобализация после коронакризиса [Електронний ресурс]: <https://plus.rbc.ru/news/5fc7fca97a8aa9b616536aac>

9. Kolesnyk, I. (2018). Sotsialna teolohiia: vyklyky doby globalizatsii. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 6, 182–204. [in Ukrainian].
10. Kolesnyk, I. (2019). *Hlobalna istoriia. Istoriia poniat*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Kolesnyk, I. (2020). Phenomen vidstalosti z perspektyvy globalnoi istorii. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 5, 164–176. [in Ukrainian].
12. Luengo, J. & Dalmáu, P. (2018). Writing Spanish history in the global age: connections and entanglements in the nineteenth century. *Journal of Global History*, 13, 425–445.
13. O'Brien, J. (2006). Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history. *Journal of Global History*, 1, 3–39.
14. Schäfer, W. (2001). Global Civilization and Local Cultures: A Crude Look at the Whole. *International Sociology*, 16, 3, 301–319.
15. Toshtendal, R. (2012). *Professionalizm istorikov stanovitsia globalnym? Istoricheskoe poznanie i istoriograficheskaia situatsiia na rubezhe XX–XXI vv.*, 93–109. Moskva. [in Russian].
16. Trevor-Roper, H. (2001). The General Crisis of the Seventeenth Century. *The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation and Social Change*, 43–82. Indianapolis.
17. Yun Casalilla, B. (2007). Localism, global history and transnational history: A reflection from the historian of early modern Europe. *Historisk Tidskrift*, 127, 659–678.

Iryna KOLESNYK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Leading Research Fellow,
 Department of Ukrainian Historiography,
 Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), ikolesnyk2002@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

Global History as a Quest for Ukrainian Historians

Abstract. The aim of the essay. The paper is devoted to analyzing global history as a new model of scientific knowledge and outlining the prospects for writing a modern Ukrainian metanarrative within its framework. The methodology includes the principles and methods of conceptual history used for defining terms and concepts connected to global history. The author outlines the range of theoretical and empirical tasks for a Ukrainian historian aiming to write the new generation national metanarrative. The scientific novelty. Global history is examined as a concept and as a historical ideology of the modern globalized world. The author also analyzes some types of global history (transnational, *histoire croisée*, social theology). *Histoire croisée*, focused on networks, migrations, interaction processes, connections between social groups, peoples, countries, cultures, is considered an intellectual frame for writing a national narrative. The author suggests studying the Ukrainian history from the perspectives of Christian globalization; the second wave of early modern globalization (16th – 17th centuries); the “Ukrainian 19th century”, examined with the interpretation of the imperial meridian concept as an alternative to the new imperial history; the “long 20th century” (from 1870^s to 2010); the global age (high modernity period, or the period of rapid globalization). **Conclusions.** Solving outlined tasks might look like a challenging quest for Ukrainian historians. Still, it is also a path to developing and popularizing global history concepts in modern research and educational practices.

Keywords: global history, transnational history, *histoire croisée*, entangled history, social theology, Ukrainian history, cultural transfer, general crisis of the 17th century, imperial meridian, backwardness, long 20th century, global age.